

KAT (212) *sb m*

a jasne (w tym 7 r. błędne znakowanie).

sg *N* kat (69). ◇ *G* kata (13). ◇ *D* katowi (12), katu (3) *RejFóz*, *WisznTr*, *GosłCast*. ◇ *A* kata (23). ◇ *I* katem (16); -em (2), -(e)m (14). ◇ *L* kacie (3). ◇ *V* kacie (5). ◇ *pl N* katowie (30), kaci (5); -i *KlonWor*; -owie : -i *LatHar* (1 : 1), *SiebRozmyśl* (8 : 3). ◇ *G* katów (6); -ów (1), -(o)w (5). ◇ *D* katóm (13); -óm (2), -(o)m (11). ◇ *A* katy (9). ◇ *I* katy (2). ◇ *L* kaci(e)ch (2). ◇ *V* katowie (1).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

Urzędowy wykonawca tortur i kary śmierci; carnifex Murm; Mymer¹, BartBydġ, Mącz, Calep, Cn; tortor BartBydġ, Mącz, Calep, Cn; lictor Mącz; confector, exactor supplicii, tintinnaculus Cn (212) : a wffakoż ku takowemu tak świętemu miloŃnikowi bożemu/ kat do ciemnice poŃlán/ aby głowa iego była ścięta OpecŻyw 48; katowie Ńie nán rzucili z wielkie okrutnoŃci ij poczęli drzetz ij Ńiepátz s niego odzieniję OpecŻyw 125, 48v, 125v [2 r.], 137, 138v, 149; PatKaz III 143v; Murm 177; Mymer¹ 10v; BartBydġ 23; kat iemu rzekł, o Secunde dla milczenia vmrzeć chceŃz, radŃzey mow, á żyw będziefz. BielŻyw 134, 134 [3 r.]; Thedy thaki ma bicz obyŃŃchon, a thowar wrocnicz do zyemye skath wyŃzedl beŃz wŃŃyey placzey, yedno kathowy vyardunek LibLeg 6/117; wthymze do nych wġifdbye Ńzyedzaczich przibyezall kath Ńczelyadzia myeyfka powyadayącz yŃch czlowyeka zabitho LibMal 1554/194, 1550/151; O Kácie. KAth/ PerŃoná nád złoczyńcá ŃpráwiedliwoŃć Ńkuthkiem okázuiąca GroicPorz g4v, h, hv, nn2v; Bo y złodzyey by Ńzedł kráŃć á vřzał tám kátá/ Wieręby Ńie podobno przelękl páná brátá. RejWiz 139v; RejZwierz 27v; tedy mu każá rzeźnicze rzemioŃlo robić/ ktore v nich napodleyŃze iest/ podleyŃze niź kátem być. BielKron 449, 214v, 262; Lictor, Oprawcá álbo mieyski Ńługá Ńzargarz/ buttel á kát który złoczince ymuye y trácy Mącz 193b, 39a, 336a, 408b, 411a, 458d, 459b; Iż de rigore iuŃticię, by nie byŃo w MieŃćie Kátá/ muŃiaŃby Ńam BurgmiŃtr wieŃić złódzieia OrzQuin X3, X2v [2 r.], X3 marg; SienLek 95 [2 r.], 95v [3 r.]; GórnDworz P2; RejPos 168, 249v, 320v; Zlýć iest kát s przyrodzenia/ bo iuz ná pomŃtę á ná ludzkie Ńmierci iest wyŃádzony/ ále kto do tego przyczyny nie da/ á czo kát komu może złego vczyńić? RejZwierc 71v, 5v, 65v, 92v [3 r.], 93, 205; BudBib 2.Mach 7/9; CzechRozm 248v; ModrzBaz 95v, 96 [5 r.], 108; tedy mu oni kátowie przez Ńzyię ięzik wywłóczáč/ Ńrogim go męczeńŃtwem vmorzyli. SkarŻyw 305, A5v, 76, 126, 151, 208 (9); CzechEp 165, 363; ReszPrz 26, 42 [2 r.], 44, 91; Calep 166b, 1074b; Ná Golgoćie z odźienia káci go złupili LatHar 521, 318, 521; WujNT Mar 6/27; SiebRozmyśl C3, C3v, C4 [2 r.], D2v, D3v, E, H3v; PowodPr 48, 54, 55; Kát chwoŃtał v přęgierzá, y z máŃtá [.] wyŃwiecał. CiekPotr 33; Kátá z Ńtárego zwyczáiu zowá Máłodobrym. KlonWor 40 marg, 6, 32, 38, 40.

kat nad kim (1): ProŃtoc to iest/ iakobyŃ im Ńwá ręká gardła porzezał i okrutnym kátem nad nimi zoŃtáł MurzHist Nv.

W połączeniu z imieniem [imię + kat (2), kat + imię (2)] (4): Item Ńzyekeyrą [...] vkradl kthorá v Jacuba katha kthori theraŃz yeŃth odprawyon zaŃhawyl LibMal 1550/151, 1547/130v; BielKron 214v marg; SienLek 95.

W połączeniach szeregowych (3): Ale iż Kátowie/ Opráwcy/ Ceklarze w wielkiey nienawifci y zelżywoŃci v ludźi bywáią/ tho nieprzychodzi y przychodzić niema s Ńtrony ich vrzędu GroicPorz h; CzechRozm 248, 248v.

W porównaniach (28): Szłam do sklepu przefułać łzat Then przybieżał iakoby kat Bych łie była nie wydarła Mogł by mię był zbawić garła *RejJóz* F8, F3; Narzekaią na nedzni świat łż iełt frołsy łnać nizły kat. *RejKup* c8, g8v; *MurzHist* Nv; Ták zá námi czás chodzi iáko kát s powrozem. *RejWiz* 53v, 55; Cálą noc go miotłámi/ potym bicźmi łiekli/ Potym y pochodniámi/ by kátowie piekli. *RejFig* Bb5v; Przywiedziono mu cźterzy chłopy łzrámwáte/ Guzówáte/ wéłáte/ práwie iáko káty. *RejZwierz* 26; *BielKron* 313; Carnifex per Metapho. Morderz/ Lotr/ Srogi by kát. *Mącz* 39a; á łż ten zakon ták frogi/ kthory nas iáko kát mordował/ zábijał [...] / [Zbawiciel] łáfkáwłzy vcźnić raczył *RejPos* 179v, 164, 176; Stárość łtoi nád łzyiá gorłza niż kát frogi *HistLan* B; ABowiem mądrogo á pocźciwego cźłowieká gniew rołtropny ná wiele łie dobrych rzeczy y obroćić y przygodzić może. Ale nie ták áby łie frożyć miał iáko kát *RejZwierc* 77v, 33v, 116, 151v; *CzechEp* 25; Cokolwiek iedno pocźne/ grzech łię zá mną wlecze/ A zá grzechem łumnienie/ ták iáko kát piecze *ArtKanc* P15v; *Calep* 382b; *WujNT* 382, Yyyyy4v; Wźdyć iá łumnienie rułzy/ kłóre/ by kát piecze *GosłCast* 72. Cf »jako kat stać«.

W charakterystycznych połączeniach: kat mierziony, misterny, niewierny (3), straszny, ziemski, złośliwy (złościwy) (6), zły (3).

Przysłowie: Byś miał y Burmiłtrzá brátá/ Rułzyłzli tu ołrafz kátá. *RejZwierc* 237.

Zwroty: »dać pod miecz kátu« (1): Dam pod miecz kátu Zán głowę moię Z wielką rádością. *GosłCast* 76.

»na kata gonić« = *wdawać się w niebezpieczeństwo* (1): Gdyż vcźniowie prawdziwi Chriłtułowi/ będać iáko owieczki bes rogow/ ná kátá gonić/ áni ná powroz nie máia *CzechRozm* 248v.

»poda(wa)ć katom, do kata; poruczyć katom; dać w moc katowi; katom podawany« = *tradere tortoribus Vulg* [szyk zmienny] (3 : 1; 1; 1; 1): A rozgniewawłzy łie pan on iego/ poruczył go kathom *RejPos* 246v, 249; *CzechRozm* 248; Krew łwą niewinną/ dałes w moc kátowi *GrabowSet* E2; kiedyś teź niewinnie ná łmierć był ołádzony/ kátom cźęłto podawány/ łzárpany/ pchány/ zeplwany *LatHar* 290; *WujNT Matth* 18/34; *SkarKaz* 672a.

»katowi przyść, dostać się w ręce« [szyk zmienny] (1 : 1): Ut, Carnificinam subire Kátowi przyść w ręce. *Mącz* 39a; *SiebRozmyśl* H3v.

»jako kat [nad kim] stać« [szyk zmienny] (3): Sercze drzi Czarta łię boy Bo yak kat nademna łtoy *RejKup* cc7, ee5v; *RejPos* 305v.

Wyrażenia: »okrutny (jest), srogi kat; sroźszy nad kata (a. niżli kat); okrutność jest w kaciech« [szyk 15 : 5] (12 : 4; 3; 1): ale onij okrutnij katowie bijátz go [Jezusa]/ ł niego łie náłmiéwali/ ij obletz łie mu kázáli. *OpecŻyw* [127]v; *TarDuch* C5v; *RejKup* c8; *MurzHist* Nv; Sam przy tym okrutny Káth á ieden álbo dwa opilni Ceklárze bywáia *GroicPorz* hhv; *RejPos* 176; *HistLan* B; *RejZwierc* 116; *LatHar* 262, 292, 338; *WujNT* 382, Yyyyy4v; *SiebRozmyśl* C3v, D, H2, H2v [2 r.], H3; *SkarKazSej* 672a.

»w ręku katow« (1): A ty náłwiéłza Pánno/ kiedyś go vyźrzála W ręku okrutnych kátów/ ledweś go poznála. *SiebRozmyśl* H2.

Szeregi: »kat albo hecel« (1): A była iáko káth álbo hecel/ łż żadny z nią pocźciwy cźłowiek áni pocźciwa żoná żadnego łpołku áni towarzysłtwá áni rozmowy nie miéwali. *RejZwierc* 33v.

»kat abo (i) oprawca« (2): Bo iuż czárt w tym dekrete á w tym rozgniewaniu Pańskim á w potępieniu fwym by łtánał pośzrod niebá/ zawždy przekłętym być muśi/ [...] á iáko kát ábo iáko opráwcá zázwdy łzuka á pilen tego/ iákoby kogo do łiebie poimác á pozyłkác mogł w towarzyłstwo łwoie. *RejPos* 164, 167v. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*].

W przen (13) : *RejWiz* 171v; *RejFig* Cc2v; Zaż nie widamy odmiennosci łwiatá/ Dził mamy z niego oycá/ iutro kátá. *RejZwierc* 229v, 116; Tu włzyłcy łwiátu/ Cnotliwych kátu/ Gdy łie wyłłżá/ W cię [*w grób*] oczy zmrużá. *WisznTr* 20; (*nagł*) Ná obraz miłosci. (–) PRzypátrż łye iedno pilnie táy to dziwnéy głowie/ Iáko iéy łudzie łłżá/ hołduiá Bogowie. Więc ielli łye vłtrzeżelz z młodu tego kátá. Wiérzmi/ żec przydzie plęłác ná twé łiwé łátá. *PudłFr* 34; *WujNT* 120.

kat na co (2): Ale gdy łie też vda ná włzeteczne á ná niepoćciwe łpráwy/ iuż też niemáłż gorłżego káthá ná włzytko łkázanie ciála/ iáko ielł ten dobry pan. *RejZwierc* 140v, 223v.

kat nad kim (2): Miły miłtrzu obácż łie/ przełtań łwey łrogołci/ Nie odražay od łudzi mnię wdzyęcney młodołci Nie bądż kátem nádemná nie trař myłli moiey *BielKom* E3; *RejZwierc* 5v.

W charakterystycznych połączeniach: kat nieszlachetny, prawy, zły.

Wyrażenie: »srogi kat« (2): Kiedy teży poźrzył ná łwiát/ Pomyłł iáki tho łrogi kát. *RejZwierc* 236v. *Cf Szereg.*

Szereg: »kat a zabijacz« (1): Mieży teży zázwdy ná baczeniu tego ták łrogiego kátá á zábijáczá ten zakon piłány/ á niechay zázwdy przed oczymá twymi będzie połtáwiony iáko Miłtrż z miotłá/ tak iáko gi Páweł s. názywa *RejPos* 180.

Przen (26) :

a) *Okrutnik, przeładowca; afflictor Calep; cruciator, plagosus, tortor, tyrannus Cn (7)* : *HistAl* Kv; *BielKron* 298; *Mącz* 220c; Sełc łet grzechów w tym iednym łłubie vpátruię: Oycá kátem dziećinnym *ZawJeft* 39, 41; *Afflictor* – Kłopotalbo łtaranie zadaiacij, Moij kat, trapielca. *Calep* 40a.

kat kogo, czego (1): ktore^{go} [...] mieli w nienáwiłci iáko przełtepcę zakonu/ brzydząc łię im iáko kátem oyczyzny y miełzczan *BibRadz* 2.*Mach* 5/8.

b) *Diabel (19)* : Iakaz by to była Zalolcz By mie ten Kat włłwe czemnołczj Miál łtąd wynielcz bez litołczy *RejKup* dd8; *RejPos* 168, 231; Ale dokąd mię ciágniećie kátowie zá grzech moy náznáczeni? *LatHar* 152, 670.

Zwroty: »kata mieć nad sobą« (1): Iákiego Fáraóná á łnadż nie Fáraóná ále łrogiego kátá czártá łprzećiwniká łwego vłtáwicźnie nád łobá małz. *RejPos* 141.

»oddawać katowi; podan katom« [*szyk zmienny*] (1; 2): kthory nád nim zázwdy łtał iáko opráwcá/ [...] á przewiołdzy ná nim práwo/ [...] oddawał go onemu łrogiemu kátowi Czártowi łprołnemu/ ná wieczne męki *RejPos* 33v, 247v, 249.

»przyjść w ręce katom« (1): ápelluy pilno do miłofierdzy Pańkiego łwięłtego/ á wołay do niego [...] zmiłuy łie nádemná/ ták iáko łie tu opowiedác raczyłz/ dobrowolnie á z Bołkiego miłofierdzy łwoiego/ ábych ia nie przyłzedł s łrogołci dekrétow twoich w ręce kátom tym/ o ktorzych mi tu Páni moy opowiedác raczyłz *RejPos* 249v.

Wyrażenia: »kat piekielny« (3): *RejPos* 249v [2 r.]; Ty przedtym będac oblubienicá Krolá Niebiełkiego/ słtálás łię łmiełe nierządnicá kátá piekielnego. *LatHar* 150.

»srogi, okrutny (jest) kat« [szyk 9 : 1] (7 : 3): *RejKup* dd5v; *RejWiz* 170v; O frogifz tho kát moy miły brácie/ á nie podobien ku kátowi fwiátá tego [...]. Ale then okrutny kát piekielny/ y nád dułą nędzną y nád ciálem nigdy fie vcielzyć nie może/ s pomítami fwemi *RejPos* 249v, 33v, 141, 168, 249v [2 r.], 328.

Szeregi: »kat a instygator« (1): A gdy ten frogi kát á ten Inftigator złościwy narodu ludzkiego przed Pánem thwoim oskárżác cie będzyc/ á okázowác będzie ná cię iákie niemiłofierdzie twoie *RejPos* 249v.

»kat a morderz« (1): Othoć zořtháwił [*Mateusz święty*] plařtr y obronę/ iáko fie mařz bronić temu okrutnemu kátowi á morderzowi řprořnemu twoiemu/ y tym wřzytkim iádowitym řądłom iego. *RejPos* 328.

»kat a oprawca« (1): Pátrzayże iákiego řrogyego kátá á iákiego opráwcę nád sobá vřtháwicźnie mařz czártá řprořnego *RejPos* 168.

a. *W funkcji przekleństw, wyzwisk i wykrzykników (8)* : *ForCnR* D; Z Sercám řię rořmiał Iendrzeiá řłucháiąc/ Kiedy do domu przyřzedł nářékáiąc: A kát iey proři by řię ku mnie miáľá/ Teraz řye maľpá z podchłopia wyrwáľá. *KochFr* 13; Cziy to płałcz? (-) Móy o Pánie. (-) Kátá przebóg/ kátá. Widzęć iź twóy/ o zdrayco *GosłCast* 67.

Frazy: »idź do kata« (1): Idź do kátá/ iuź tu řzydźi/ iákoć řię tu widźi. *KlonŻal* E4v.

»wie go kat« (1): Mowi ten Kryxman: wie go kát co gdacze/ Ięzyk mu řkacze. *KlonFlis* H2v.

Wyrażenia: »okrutny kat« (1): Ach nieřtotys prze Bog rata Na tak okrutnego kata Y kogoź to gdy potkało Czo fie mnie dzys nędźney řtało Taka lekkořcz od lořrzyka Od nędźnego niewolnika *RejJóz* F8.

»porwany katu« (1): Gdy fie oniey ty głofi rozlecźą po řwiatu Skarzeć iá iey niecznota porwana tam katu *RejJóz* I5.

Synonimy: *butel, ceklarz, małodobry, oprawca, siepacz, szargant, szargarz, szerga.*

Cf KATOWNIK, PODKACIE